

glasnik

MIŠLJENJA

Jedan od najbitnijih pamfletista u srpskoj književnosti između dva rata, Đorđe Jovanović ovi sada nepoznatim tekstu obraćaju se s pravoslavnim misticizmom i dostojevštinom

Britka pamfletistica

Jedna himna dostojevštini

Đorđe Jovanović – književni pamfletista i kritičar književnosti, reden predstavnik srpske književne publice i vlasnik revije "Društvena misao". Od 1920. do 1923. godine je bio profesor na Oberschulerovoj gimnaziji (1920), gimnaziji (1923) i Ženskoj gimnaziji (1923). Nekoliko godina tri pedagoške poslove je radio u srednjem školskom obrazovanju, početkom socijalne revolucije u Jugoslaviji. Od 1923. do 1945. godine je bila dostojevština u svrhu uputit da bog dobro i ljubav, ali je i uključivao i opoziciju Dostoevskog i sasvim drugog. Iako je bio član Slobodne demokratike, nekada je bio član demokratske stranke, u periodu Kraljevine Jugoslavije, postao je član Komunističke partije Jugoslavije. Uz te književne i političke zainteresovanja, bio je i pozitivni član komunističke partije Jugoslavije. Počinje u tom periodu, početkom srpske revolucije u Jugoslaviji, da se poveća interes za Dostoevskog i njegovom teoriju dostojevštine.

(Dr. Justin Sp. Popović: „Dostoevski o Evropi i Slovenstvu”, izdanje „Iproz”, Beograd, 1940)

Objavljajući ove tekste, u novopokrenutoj rubrici Mišljenja, želimo naglasiti da čemo nastojati ubuduće kontinuirano negovati kritički i polemički intonirane pristupe, koji, u svojoj osnovi, teže za analitičkim snimkom problema i pojave u književnosti, umetnosti i kulturi i za uspostavljanjem dijaloga. Želimo da naglasimo da uredništvo neće apriori stajati iza stanovišta izrečenih na ovim stranicama, ali će podržavati pravo svakog autora, ukoliko svoje mišljenje dovede do razložne i argumentovane artikulacije, da se ravноправno uključi u raspravu.

obzira na stalno staknućenje kojim se oblikuju slike budućnosti. Životom hranjene riječi krajnjosti, reden predstavnik srpske književne publice i vlasnik revije "Društvena misao". Od 1920. do 1923. godine je bio profesor na Oberschulerovoj gimnaziji (1920), gimnaziji (1923) i Ženskoj gimnaziji (1923). Nekoliko godina tri pedagoške poslove je radio u srednjem školskom obrazovanju, početkom socijalne revolucije u Jugoslaviji. Od 1923. do 1945. godine je bila dostojevština u svrhu uputit da bog dobro i ljubav, ali je i uključivao i opoziciju Dostoevskog i sasvim drugog. Iako je bio član Slobodne demokratike, nekada je bio član demokratske stranke, u periodu Kraljevine Jugoslavije, postao je član Komunističke partije Jugoslavije. Uz te književne i političke zainteresovanja, bio je i pozitivni član komunističke partije Jugoslavije. Počinje u tom periodu, početkom srpske revolucije u Jugoslaviji, da se poveća interes za Dostoevskog i njegovom teoriju dostojevštine.

(Dr. Justin Sp. Popović: „Dostoevski o Evropi i Slovenstvu”, izdanje „Iproz”, Beograd, 1940)

ko se boji dostojevskog danas i ovde?

(povodom teksta „jedna himna dostojevštini“, književni glasnik br. 3, januar '85.)

miodrag radović .

NIN-ov »Književni glasnik« u trećem broju donio je na str. 81, iz naše kulturne baštine, pamflet Đorda Jovanovića »Jedna himna dostojevštini«, kao kritički osvrт na studiju Justina Sp. Popovića *Dostoevski o Evropi i Slovenstvu* (izd. »Iproz«, Beograd, 1940). »Britki pamflet«, kako je nazvan ovaj kritički prikaz, propraćen je opsežnom napomenom naučnog istraživača Gajka Tešića; zahvaljujući njegovom trudu, saznajemo, da je dotični tekst preštampan iz časopisa »Život i rad« u kojem je prvi put objavljen 1941. godine. Kakvog smisla može imati danas i ovde objavljanje po drugi put jednog pamfleta starog uskoro četiri i po decenije?

Smisao izvlačenja ovog teksta ispod naslaga vremena opravdalo je delimično sam Tešić napomenom da se on može uzeti »kao dokument o književnoj desnicici, i a kao priča o tome kako su socijalni pisci prihvatali ili odbacivali književno delo Dostojevskog« (»Književni glasnik« br. 3, str. 80). Neosporno je da je istoričaru recepcije Dostojevskog i ovaj tekst svedočanstvo značajno kao i svakog drugog. To je komentator umešno istakao. Pomenuti »britki pamflet« je ne samo svedočanstvo o recepciji Dostojevskog »na desnicu«, već može biti i koristan podatak o antirecepciji ili negativnoj recepciji Dostojevskog kod jednog predstavnika »na levici«. Naravno, pod uslovom da se ideološka podela na »levicu« i »desnicu« prihvati kao prikladan i relevantni okvir za estetiku recepcije. No, nije li možda ta pojednostavljava globalna podela, manuelne etimologije i sociologističke pripadnosti, neprimereno redukujuća shema za kudikamo kompleksniji fenomen recepcije polifonog romana Dostojevskog? Šta znači, u sadašnjim uslovima metodološki modernijih tumačenja dela Dostojevskog, polarizovati fenomen njegove recepcije u Jugoslaviji kontroverzom ideološkog shematsizma koji predstavlja prezervativi arhaizam u razdoblju »nove kritike«? Nameće se, naime, pitanje koliko jedan takav sociologistički arhaizam može da bude danas aktuelan. Tačnije, zašto bi između toliko drugih novijih tekstova bio vredan pažnje upravo ovaj?

On može biti opravdan u današnjem trenutku ukoliko je referencijalno opravдан, tj. ako je u našoj javnosti prisutan, povod kojim je nastao ovaj pamflet. Pamflet je reaktualizovan fototipskim izdanim knjige *Dostoevski o Evropi i Slovenstvu* 1981. Dugo zatopljena i zaboravom potiskivana knjiga Justina Popovića, pobudila je veoma živo interesovanje u naše vreme i tiraž od 4000 primeraka je ubrzano raspršen. Taj živi odjek kod savremenih poklonika Dostojevskog pokazuje da »ova knjiga nije ni naivna ni neaktuelna« (D. Jovanović), ne samo četrdesetih godina, kada je pisana pamflet protiv nje, nego i danas, kada je za nju interes ponovo oživeo. Reklo bi se da je pamfletist pored britkosti pokazao i neku vrstu vidovitosti u pogledu trajnog značaja knjiga Justina Popovića, mada mu je na-

mera bila da saseče njenu »dostojevštinu«. Može li, s tim u vezi, pored dokumentarnog značaja, pomenuti pamflet biti reaktuelizovan, u izvesnom smislu, u pogledu prvobitne namene: da se suzbeje neodostojevština, koja je vaskrsala oživljavanjem interesa za dotičnu knjigu?

U tom kontekstu, postavlja se pitanje: da li je »dostojevština« u izmenjenim uslovima (kada politička desnica više ne postoji) moguća, ili je interpretacijski fantom i projekcija neopravdanih strahovanja tumača? Ukoliko »dostojevština« postoji, ili doživljava renesansu, da li je ona nešto toliko pogubno da se u devetoj deceniji našeg veka mora suzbijati onim sociologističkim utukom koji je odgovarao duhu četrdesetih godina? Načelno, treba li »dostojevštinu« suzbijati svuda i u svaku vreme? A ako se prečutno ili otvoreno misli da treba, onda se to može racionalno i opravdano činiti, pod uslovom da se pre svega zna šta je ta famozna »dostojevština«. Postoji li ona kao stvari predmet? Da li je ona književni topas koji pripada korpusu Dostojevskog, atribut primarnog fenomena, ili emanacija dela u recepciji i interpretaciji, tj. epifenomen? I u skladu s tim, ako je »dostojevština« imantan kvalitet u delu Dostojevskog, treba li sa suzbijanjem pogubnog uticaja »dostojevštine« suzbijati i samog Dostojevskog?

Da bi se odgovorilo na to pitanje, moramo potražiti odgovor na primarno pitanje: šta je »dostojevština«? Zatim, iz njenog određenja sagledati njen aksiološki status: da li je ona pozitivna ili negativna vrednost. Potom, videti da li se njen pojam izvodi iz književnog utemeljenja ili iz ideoloških toposa. Tek onda možemo dati odgovor kakvog opravdanog smisla može imati danas i ovde ponovo puštanje u opticaj stare monetne.

U knjizi Justina Popovića (ni u jednom od njenih tri izdanja), koliko sam ja uspeo da ih pažljivo pročitam, nigdje se ne pojavljuje pojam »dostojevština«, na 368 stranica teksta. U kratkom pamfletu Dorda Jovanovića, naprotiv, na jednoj stranici časopisa najviše upotrebljavlan izraz jeste »dostojevština«. Ukoliko sa jednakom pažnjom čitamo Justina Popovića i Dorda Jovanovića, što i jeste zadatok istoričara književnosti, ustanovićemo da se na jednoj stranici ta reč ponavlja 18 puta (uključujući i naslov). Stvari i reči koje se ponavljaju, nema sumnje, nešto znače. One čak znače mnogostruko, jer se ponavljaju u više ravnih. To navodi na zaključak da je izraz »dostojevština« ključni pojam u Jovanovićem pamfletu.

Tom opozicijom odsutno (prisutno možemo biti vodeni ka poreklu, tj. mestu nastanka pojma »dostojevština«. Kao znak, on je potekao iz kritike leve. Tamo je najčešće i upotrebljavani. Ali njegovo označeno se krije na desnici i on je intencionalno usmeren ka njoj. Upotrebljen kao politički znak eksnominacije na levici (Gorki, Lenjin, Đ. Jova-

nović) budući intencionalno usmeren na suprotnost (desnicu), on sadrži negativan vrednosni predznak. Taj vrednosni predznak se ne ističe već podrazumeva, budući da se vrednost javlja u sferi *intencionalnog*. Ali što znači pojmovno, ta toliko pominjana i proskribovana »dostojevština«, to nam Jovanović ne kaže. Tu se postavlja pitanje može li *repetitivnost* nedefinisanog pojma da bude zamena za njegovu epistemološku utemeljenost, iz koje izrasta aksiološka obrazloženost? Kod Jovanovića se podrazumeva da može, i on ostavlja svoj ključni pojam eksplicitno nedefinisani. Kad to čini, verovatno, podrazumeva da je to jasno ne samo piscu pamfleta, nego i njegovim čitaocima. Ukoliko je reč o publici istomišljenika, ta saglasnost bi se mogla podrazumevati, ali ukoliko se javi razlika u mišljenju, više nije izvesno da je tako.

Nemajući svi tumači Dostojevskog implicitni stav prema fenomenu »dostojevštine«. I pošto je pojam dijahreni, ne postoji nužno ni saglasnost o njegovom značenju, opsegu i važenju. Za razliku od Jovanovića, bilo je tumača Dostojevskog koji su smatrali da neophodno da definisu »dostojevštinu« kao jasan topos. Pomenućemo od njih samo dvojicu: jednog koji je prethodio i Justinu Popoviću i Đordu Jovanoviću – Grigorija Petrova; i drugog ispitivača Dostojevskog koji dolazi posle Justina Popovića i njegovog kritičara, Viktora Šklovskog. I jedan i drugi koriste pojam »dostojevština«: prvi 1923, a drugi 1957. Obojica hoće da definiju sadržaj tog *toposa*. U definisanju, kao što ćemo videti, oni nisu saglasni. Smisao koji oni pridaju pojmu »dostojevština« razlikuje se u pogledu sadržaja i opsegia. Ta razlika govori o tome da ne može biti apriorne saglasnosti o značenju i vrednosti »ključnoga pojma« u »britkom pamfletu«, kao nečega što se razume samo po sebi.

Grigorije Petrov je pisac ogleda »Dostojevski i dostojevština«, (Beograd-Sarajevo, 1923), koji je u istoimenoj knjižici pokušao da ispita pojam »dostojevština« i definise je kao odgovarajući fenomen. Ta knjiga je objavljena samo godinu dana ranije od studije »Filozofija i religija Dostojevskog« (1924), koja je kasnije u izmenjenoj verziji ponudena kao doktorska teza na Oksfordu. To je značajno zbog toga što i Petrov u svome ogledu govori da »Dostojevskog zovu učiteljem«, ali dodaje: »Dostojevski je pisac mučitelj i u isti mah pisac mučeniha« (str. 100). Oba ta elementa, pedagoški i martirijski, preuzeo je u predgovoru Justin Popović: »Od moje petnaeste godine Dostojevski je moj učitelj. Priznajem: je mučitelj.« To navodi na pominšao da je Justinu Popoviću bila poznato štivo knjižica Grigorija Petrova. Ne možemo sa sigurnošću reći isto i za Jovanovića, mada tu mogućnost ne smemo ni isključiti.

Petrov interesuje da li je »dostojevština« jednoznačan ili mnogoznačan pojam. Obuhvatila li on i licičnost piscu i njegovo delo? Ili nešto treće, kao što

Isar

ABCDEFGHI
JKLMNOP
QRSTUVWXYZ
abcdefghijklj
klmnopqrstuvwxyz
1234567890
Hamburgfonst

IVAN BOLDIŽAR

je opisana stvarnost ili priščivo zračenje na publiku? Petrov pokušava da definije »dostojevštinu« tako što uvedi odlučnu distinkciju između Dostojevskog i dostojevštine: »Dostojevski i dostojevština su dve pojave raznog karaktera, dve obrnute vrednosti« (op. cit. str. 98). Po njemu, Dostojevski je »genijalan, dubok... neuporediv tragik svetske književnosti«, »a sasvim druga je stvar to što je naziwan dostojevštinom. Dostojevština je bolest ruskog naroda koju je duboko razumeo i genijalno opisao Dostojevski. Dostojevština je teška duhovna nevolja Rusije. To je što medicina zove »cancer«, rak duše ruskih ljudi. Dostojevština se mora sastrugati sa ruske narodne duše. Jedan od puteva spasa i ozdravljenja Rusije je isceljenje ruskog narodnog duha od dostojevštine« (isto, str. 99).

To je dijagnoza Grigorija Petra, koja ukazuje da je »dostojevština« bolest ruske duše i da je treba otkloniti. Ona postoji u mentalitetu ruskog naroda, a u delu Dostojevskog je samo našla svoj umetnički izraz. Prema tome, »dostojevština« jedaleko od toga da bude plod pogubnog uticaja književnog dela Dostojevskog, već ima drukčije korene i uzroke. Petrov nastoji da je definije kao kompleks-pitanja. On joj odreduje bit ovako: »Sustina dostojevštine je u mračnom pesimističkom nazoru o svetu, o životu, o čoveku. Dostojevština je odricanje vrednosti čoveka. Po mišljenju dostojevštine, život je strašan, a ljudi su žalosni i ništavni. Ako hočete, dostojevština je bolest opadanja duha u narodu. Bolest ustajalog, izmučenog duha« (isto, str. 151).

U toj tački se Jovanović i Petrov delimično slažu: da je »dostojevština filozofija mračnjaštva« i da je treba suzbijati kao štetnu i nezdravu. Ali, kako onda Dostojevski može biti učitelj, čak i »veliki učitelj« (po Petrovu)? Odgovor je sadržan u sledećoj formuli: Dostojevski nije učitelj kako treba, nego »učitelj kako ne treba živeti« (isto, str. 100). Jovanović se utoliko razlikuje od Petra što ne odvaja strogo »dostojevštinu« od Dostojevskog. Prema tome, izvor »dostojevštine« nije nužno ruska stvarnost, nego to jeste Dostojevski pisac. To se naslučuje iz protesta da se »čitav Dostojevski svede na dostojevštinu«. Shodno tome, ceo Dostojevski nije »dostojevština«. Ima jedan svetli Dostojevski u kome nema »dostojevštine« (to je onaj slobodarski i buntovni konspirator pre robije) i jedan drugi Dostojevski (»apolog mračnjaštva«) čije je pozno (zrelo) delo izvor pogubne »dostojevštine«. U skladu sa ovom podelom Dostojevskog, treba prihvati onog svetlog, naprednog, Dostojevskog iz slobodarske faze, a onog mračnog, iz zrele faze, trebalo bi suzbijati zajedno sa »dostojevštinom«. Takvo tumačenje Đorda Jovanovića nije daleko od Dostojevskog. Ono podrazumeva rascep ličnosti Dostojevskog.

Rascep ličnosti, njena podvojenost, temelji se na manihejskom verovanju u nejedinstvo čovekove prirode. Tu manihejsku sliku čoveka propoveda Ivan Karamazov užvikom: »O, ne verujte u čovekovo jedinstvo!« Takva karamazovska filozofija rascepljenog čoveka pojavljuje se u rezonovanju sa Đordom Jovanovićem o dvostrukom Dostojevskom. Gorki koji je kod Dostojevskog razotkrio »malograđaništinu« i razobličio »karamazovštinu«, kao opasan vid »dostojevštine«, nije imao tu mani-

stojevštine. U drugoj vrsti »bunta dostojevštine« mešaju se stvarnost istorije i fikcija literature: »U obliku Raskolnjikova, Šigaljeva, Petra Vehovenskog, Nečajeva i Lenjina dostojevština ima svoju logiku« (isto, str. 141). Ovaj drugi stupanj »dostojevštine« obuhvata opšti socijalni bunt za sreću čovečanstva. Tu je raspon veoma širok: od Raskolnjikova do Lenjina. Negde u sredini između njih našlo bi se mesta za Đorda Jovanovića. Tu »dostojevština« prestaje da bude samo negativna vrednost, nego je i pozitivan politički znak. To su oni ljudi koji ne pitaju, jer su već rešili pitanja koja muče Raskolnjikova: utvrđuje se pravo nasilja u ime buduće sreće i kristalnog dvorca.

Postoji i treći stupanj »dostojevštine«, tako široko shvaćene: to je bunt kosmički, metafizički, religiozni i filosofski; njega izražavaju Ivan Karamazov i Kirilov. Dakle, u shvatjanju Grigorija Petra, »dostojevština« je stupnjevit i kompleksan pojam. On obuhvata podjednako široko polje i uzdiže se do opštег fenomena. Može se pojaviti samo u svetu koji je rastrzan »tragedijom savesti.« Tamo gde nema tragičnog osećanja života, i »dostojevština« gubi snagu svog otrovnog zadaha.

U savremenoj kritici, Viktor Šklovski je u knjizi »Za i protiv« dao novu definiciju »dostojevštine«, s obzirom na filozofiju »čoveka iz podzemlja«: »Dostojevština se sastoji u saznanju nemogućnosti i nepravilnosti postojećeg stanja, i saznanju o kamenom zidu, koji stoji kao prepreka na putu ka idealu, kao i u saznanju nemogućnosti da se taj ideal dostigne...« To je definicija koju je dao Šklovski 1957. Dostojevština je obogaćena za filozofska saznanje Kjerkegora i Kamila. Ona se više ne odnosi na »tragediju svesti« kao kod Petra, nego se dodiruje sa filozofijom zida nemogućnosti i apsurdije. Kako Šklovski razvija tu suprotnost između naslednih idea i savremene situacije čoveka: »Ideali su u velikoj meri ostali oni nekadašnji. Nasledene su ostale i crte prezrenja prema običnom životu, ali je sadržina života postala beznadeno stajanje pred kamenim zidom, zavaravanje samog sebe sopstvenom nesrećom, analiza nepravilnosti svoga položaja« (F. M. Dostojevski, Beograd, Narodna knjiga, 1965, 396).

Kao što vidimo iz ova dva izložena shvatanja, »dostojevština« nije tako prosta pojava kao što se pokazuje u »britkom pamfletu« Đorda Jovanovića. Nije ni tako jednostrana pojava da je povlastica samo »desnice«, a »levica« je čista od nje. Nije ni tako bezuslovno strašna da bi je trebalo ponovo razobiljavati. Znatno je to pojama složenja, dublja, polifona više nego što se ukazuje čoveku od akcije, koji, boreći se protiv »dostojevštine«, i sam zapada u njene neočekivane sveobuhvatnosti. Dostojevski se plašio »prostog čoveka više nego komplikovanog.« »Dostojevštine« se, izgleda, najviše plaše onih koji imaju uprošćeno pejorativno shvatatanje Dostojevskog.

Vidi: Predrag R. Dragić Kujuk: »Dostojevski kod nas«, DELO br. 11 – 12, 1981. str. 312 – 315, gde je dat osvrt na genezu knjige Justina Sp. Popovića.
Isto.